

TOESPRAAK EKKLESIA AMSTERDAM zondag 22 april 2018

'Jakob verhief zijn voeten' (Genesis 29:1)

Alex van Heusden

Vertalen is geregeld vastlopen. Licht wanhopig met de handen in het haar zitten. Wat staat hier in hemelsnaam? Versta ik wel wat ik lees en hoe zet ik dat over? Vertalen is opereren op microniveau: turen op één enkel woord, aftasten van mogelijkheden en grenzen. Vertalen is ook opereren op macroniveau: zicht krijgen op de aaneenschakeling van woorden en zinnen. Als vertaler van bijbelteksten sta je in een traditie van eeuwen en eeuwen. Daar hoef je niet beduusd van te raken, het stemt wel tot nederigheid. Want je weet: elke vertaling, ook die van jou, is een voorlopige. Taal is een levend organisme, aan verandering onderhevig en daarom, zolang er mensen zijn op aarde, zullen er nieuwe vertalingen tot stand komen. Van Homerus en Euripides, van Ovidius en Tacitus, van Shakespeare en Dostojevski. En ook van de bijbel - nog altijd wereldwijd het meest vertaalde en bestverkochte boek. En omdat het zo'n lucratieve aangelegenheid is, verschijnen er bijbeledities in allerlei soorten en maten, toegesneden op verschillende doelgroepen. Op de website van een uitgeverij kun je scrollen langs de Prentenbijbel, de Samenleesbijbel, de Kijkbijbel, de Vrouwenbijbel, de Jongerenbijbel, de Schrijfbijbel (extra ruimte voor het maken van aantekeningen), de Mannenbijbel en de Tienerbijbel. Ongetwijfeld zullen er meer nog volgen.

De bijbel is geen boek om zomaar te gaan lezen, zonder deskundige uitleg, zonder begeleidend commentaar, zonder een leerhuis. Daar is dat boek te moeilijk voor, te weerbarstig ook, gewoon om wat erin staat. De bijbel is ook een moeilijk, zelfs omstreden boek om wat er allemaal mee is gebeurd, om wat het christendom ermee gedaan heeft. Niet alleen in eigen huis, door mensen een rigide moraal op te leggen, maar ook ten aanzien van het Joodse volk. Een van de eerste dingen die mensen in het leerhuis moeten leren, sterker gezegd: aan den lijve moeten ondervinden, is het volgende. De bijbelteksten komen uit een volledig andere samenleving met een volledig andere taalstructuur dan de onze; uit een cultuur die, als we eerlijk zijn, ons volstrekt vreemd is. Om de bijbelteksten te kunnen verstaan moeten wij ons een grote geestelijke inspanning getroosten: we moeten weten waarmee we ons inlaten als we deze teksten lezen. Vooraf moeten we bekennen dat deze teksten niet *onze* teksten zijn. Wij worden *á*angesproken en ons eerste antwoord zal luiden: 'Wij verstaan dit niet.' Dus moeten we gaan leren, 'lernen'. In het leerhuis, het *beet ha'midrasj*. Als wij van de traditie van 'levend Joods geloof' iets kunnen leren, dan wel de toelg waarmee Joden omgaan met hun teksten en met hun geschiedenis. Wij, niet-Joden, christenen al dan niet 'van huis uit', verstaan onze eigen 'zaak' niet meer, als deze al ooit verstaan werd. De bekentenis een onwetende te zijn is het begin van een leerhuis. We starten op punt nul. Dan gaan we verder, schoorvoetend, vragen stellend, tot we geleidelijk aan afscheid durven nemen van alles wat we ooit meenden te weten.

Wij, zoals wij hier bijeen zijn, lezen de bijbel niet als een dogmatiek, niet als een systematische verhandeling omtrent theologische kwesties, of God bestaat en hoe dan. Ook lezen we de bijbel niet als een receptenboek inzake grote ethische vragen. Abortus, euthanasie, embryoselectie - mag dat, kan dat en in welke omstandigheden, daarover heeft de bijbel het antwoord niet in huis.

In liturgie en leerhuis lezen wij de bijbel als een verhaal door mensen geschreven, voor mensen bestemd. En we doen dat in de wetenschap dat het ook echt *verhalen* zijn die we

lezen, geen historische reportages. Verbeelding, beeldtaal, beelden en gelijkenissen - zij vertellen ons wie wij zijn, wij mensen, en wat onze bestemming is in deze wereld. Menswaardig leven is onze bestemming. Een nieuwe wereld dichterbij brengen waarin arme en vernederde mensen tot hun recht komen, een voor alle mensen bewoonbare aarde - ook voor de kinderen van IS-moeders, Nederlandse kinderen, zo'n 175, die leven in Koerdische opvangkampen.

Je hart en verstand daarop instellen, je manier van leven ijken op dat visioen van een nieuwe, rechtvaardige wereldorde is persoonlijk én politiek. Maar kan het wel? Is het te doen? Het boek zelf zegt dat het kan. De woorden en verhalen zijn opgetekend om te leren én te volbrengen.

In leerhuis en liturgie maken we gebruik van vertalingen - overzettingen uit het Hebreeuws, het Aramees en het Grieks in het Nederlands, of ook in het Fries en in het Twents. Leg meerdere vertalingen naast elkaar en dan maar vergelijken, zien wat de ene vertaling vóór heeft op de andere. Welke vertaling zet 'getrouwelijk' over, 'brontekstgetrouw', welke zet alles op verstaanbaar Nederlands, 'doeltaalgericht', welke probeert beide uitgangspunten evenwichtig te combineren?

In het eerste boek van de bijbel, *In den beginne*, Genesis, staat geschreven in een grootse vertelling over list en bedrog hoe Jakob de zegen die bestemd is voor de eerstgeborene steelt van Esau, zijn broeder. Esau zint op wraak, hij wil Jakob vermoorden. Dan grijpt moeder Rebekka in. Ze stuurt Jakob naar haar broeder Laban in Charan en raadt hem aan daar enkele dagen te blijven totdat Esau's woede is bekoeld. Vader Izaäk sluit zich aan bij het plan van Rebekka en geeft Jakob de opdracht een vrouw te trouwen uit de dochters van Laban (Genesis 28:1-5). Jakob gaat op weg. Na de beroemde scène in Bet El met die torenhoge trap waarlangs boden van God omhoog- en omlaaggaan, staat er in hoofdstuk 29 vers 1 een wonderlijke uitdrukking in de Hebreeuwse brontekst:

wajjisa' ja'akov raglav.

Met Huub Oosterhuis heb ik dat zo vertaald - we hebben het horen voorlezen: 'Jakob verhief zijn voeten.' Met welk doel? Om te gaan naar het land van de kinderen van het oosten. De Statenvertaling uit 1637 deed het ook al zo: 'Toen hief Jakob zijne voeten op.' En in dezelfde trant lezen we in de Naardense Bijbel van Pieter Oussoren uit 2005: 'Dan heft Jakob zijn voeten op.' Het Hebreeuwse werkwoord dat in genoemde drie vertalingen is weergegeven met 'verheffen' en 'opheffen', komt gewoonlijk voor in combinaties als 'de ogen opheffen', 'de stem verheffen', zelfs 'een spreuk verheffen', zoals de ziener Bileam doet in het boek Numeri: 'Toen verhief hij zijn spreuk' (Numeri 23:7). Maar dat 'verheffen' komen we nooit tegen in combinatie met 'voeten', behalve in Genesis 29:1, als Jakob zijn voeten verheft. Het is dus hoogst ongewoon Hebreeuws. Is er dan iets op tegen dit ongebruikelijke Hebreeuws te vertalen in ongebruikelijk Nederlands? Ik vind van niet, zeker ook omdat de zegswijze 'de voeten verheffen' geen onverstaanbaar Nederlands is. Er is zelfs alle reden om de brontekst hier getrouwelijk over te zetten. Want hetzelfde Hebreeuwse werkwoord komt in de onmiddellijke context nog een keer voor, in vers 11 van hoofdstuk 29. Jakob is aangekomen bij de waterput nabij Charan, daar nadert Rachel, Labans dochter, met de schapen van haar vader, vervolgens wentelt Jakob de steen van de mond van de waterput - 'als iemand die een stop van de opening van een fles verwijdert,' aldus Joodse uitleg - en drenkt de schapen van Laban. Dan staat er: Jakob kuste Rachel - *wajjisa' et-qolo* - hij verhief zijn stem en huilde.' In de Naardense Bijbel lezen we: 'Dan kust Jakob Rachel,- hij verheft zijn stem en huilt het uit.'

We horen een literair verband door middel van woordherhaling - zeer karakteristiek voor de bijbelse vertel- en dichtkunst. De zegswijze 'de voeten verheffen' markeert het begin van Jakobs tocht naar Charan in Tweestromenland die eindigt in Genesis 29:11, als hij Rachel kust en zijn stem 'verheft'. In de Nieuwe Bijbelvertaling uit 2005 is dit literaire verband zoekgeraakt. Daar staat in Genesis 29:1: 'Jakob vervolgde zijn reis'; en in 29:11 lezen we: 'Daarna kuste hij Rachel, terwijl hij zijn tranen de vrije loop liet.' De uitdrukking 'de stem verheffen' is gewoon weggelaten. Jakob huilt tranen, maar zonder er geluid bij te maken.

In het vervolg van het verhaal geeft Laban, de vader van Rachel, Jakob een plaats in zijn huis, maar niet zonder bijbedoeling. Hij ziet in zijn bloedverwant een goedkope arbeidskracht en vraagt hem wat zijn loon moet zijn. Dan lezen we (Genesis 29:16-16-18):

*Laban had twee dochters,
de naam van de oudste was Lea,
de naam van de jongste was Rachel.
Lea had doffe ogen,
maar Rachel was mooi van gestalte, mooi om te zien.
Jakob hield van Rachel en sprak:
Zeven jaren zal ik je dienen om Rachel, je jongste dochter.*

Laban stemt toe: 'Ik geef haar liever aan jou dan aan een andere man. Blijf bij mij.' Dan volgt een der mooiste zinnen uit de hele bijbel (Genesis 29:20):

*Zeven jaren diende Jakob om Rachel,
zij waren hem als enkele dagen - ke'jamiem achadiem
omdat hij van haar hield.*

Hoe relatief is tijd. Blijf enkele dagen bij Laban, had Rebekka gezegd. Enkele dagen worden zeven jaar, maar voor wie liefheeft blijven het enkele dagen.

In de Inleiding op de Naardense Bijbel, geschreven door Benno Barnard en Geert van Istendael, komt de fraaie zegswijze 'Joodse citatenmanie' voor als typering van wat er gaande is in de bijbel, 'want - zo staat er verder - het hele Boek der boeken is één reusachtige semantische klankkast'. En zo is het. En daarom zouden bijbelvertalers ernaar moeten streven om literaire verbanden en elementen van herhaling uit de brontekst - die semantische klankkast - zo veel mogelijk te behouden en zichtbaar te maken. 'Jakob verhief zijn voeten' - 'Jakob kuste Rachel, hij verhief zijn stem en huilde'.